

СЦЕЖКА Ў ЖЫЦЕ

На самым пачатку, калі ўзяўся за гэты нарыс, падумалася: напішу яго сцісла, без напышлівых адступленняў — радок да радка, як у зрубe вянок да вянка. Нават план неяк непрыкметна, сам па сабе, спеў у галаве. Пастаю, думаў, каля той сцежкі ў жыце і буду кожнага, хто скіруе на яе, больш чым сажнёвую ўшыркі і доўгую — кіламетры на паўтара з гакам, пытацца: "Чаму ты, браце, топчаш хлеб?"

Але пакуль ішоў да Любашава, усе мае задумы як ветрам здзьмула. І ўсё таму, што пры першай жа спробе заглыбіцца ў іх яны адразу ж здаліся і задужа простымі, і недаравальна наіўнымі. Пазнаюць жа рэдактара — больш як трыццаць гадоў жыве тут, не будуць пры ім таптаць азіміну. А яна, азіміна, выйшла з-пад снегу такая ярка-зялёная, густая, як шчотка, — душа радуецца. Летась на гэтым участку, што ўпрытык падступае да райцэнтра, сеялі лён. Удаўся ён на славу: па адзінаццаць цэнтнераў валакна і больш васьмі цэнтнераў семя сабралі з гектара. Цяпер тут пасеяна жыта "белта", той славуты гатунак, які родзіць, па выразу палешукоў, "каласы — як пранікі, а зерне — як боб".

Наш рэдакцыйны шафёр Коля Шуляк, канечне ж, не зразумеўшы майго намеру пайсці далей пехатою з вуліцы Заслонава, перасмыкнуў плячамі і ціхмяна пацікавіўся: "З якой гэта нагоды вам захацелася мясіць гразь?"

А нагода, між іншым, была. Так здарылася, што менавіта з гэтай дарогі трыццаць шэсць гадоў таму назад давялося ўпершыню ўбачыць вёску Любашава. І было гэта таксама ў лютым, тады страшэнна завейным — здаля з-за сумётаў нельга было ўгледзець ні вёскі, ні ацалелых пасля вайны — у асноўным на ўскраінах — рэдкіх хацін раённага гарадка. Стаяла другая пасляваенная зіма. Халодная і галодная. Радасць сустрэчы са сваякамі, з роднай зямлёй на першым часе бадзёрыла адпускніка-сяржанта, пады-

мала настрой. Як па шчырасці, дык ад пагранічнага Чопа на хуткаплыннай Цісе да слыннай Оршы, а потым да Ганцавіч ён бадай што ні разу так і не стуліўся за дзень на вагоннай лаўцы, каб падрамаць ці даць супачынак вачам: бясконца ўзіраўся ў акно — што тут у нас? Як тут пасля вайны?

Настрой, як і ўсё ў жыцці, справа нажыўная. Але паспрабуй нажыві яго, калі скрозь — на многія сотні кіламетраў — знявечана твая родная зямля, абрабаваны да апошняй ніткі твае гарады і вёскі. Гэта асабліва вярэдзіла душу пасля шумнай Вены — аўстрыйскай сталіцы, якая і ў апошняй вайне абышлася лёгкім спалохам — не болей. У нас, на Віцебшчыне, ад большасці вёсак не засталася і галавешак, у руінах ляжалі гарады і пасёлкі. На Ганцаўшчыне, куды папрасіла заехаць сястра (яна працавала тут настаўніцай), вайна не паспела пакінуць такі ж самы жудасны след, і прадаўгаватыя — у адну вуліцу — астраўкі вёсак цяпер здаваліся казачна прыгожымі, ну, акурат як на даваенных малюнках. Абгароджаныя ў дзве жэрдкі выганы, свіронкі на панадворках, кастры дроў на загуменні, калодзежы пасярод вуліцы, замшэлыя стрэхі някідкіх хацін, — усё гэта было не проста сваім, даўно знаёмым, а крэўным і да болю мілым.

Недзе на другі ці трэці дзень пасля прыезду ў Ганцавічы да швагра забег яго даўні — яшчэ з партызанкі — прыяцель з Любашава. Назваўся ён Ігнатам Міхайлавічам Курловічам. Сівенькі, як голуб, і шчупленькі, як верабейка напрудвесні, ён здзіўляў сваёй рухавасцю — кружыўся па хаце, як верацяно, выклікаў прыхільнасць да сябе перш за ўсё той адвечнай сялянскай прастатой, якая заўсёды вылучала беларусаў сярод іншых людзей. Была ў яго і яшчэ адна неадчэпная, як радзімка, метка-прыкмета — прытоеная хітрынка, уласцівая, як я дазнаўся пазней, бадай што ўсім палешукам. Праўда, была яна звонку настолькі адмыслова зацярушана ці то мімалётнай спагадай, ці, можа, звычайнай цікаўнасцю, што адразу зразумець яе было не зусім лёгка. Ігнат Міхайлавіч не спяшаўся расказваць пра сябе і ў той жа час непрыкметна выпытваў у "свежага", як ён сказаў, чалавека, што дзеецца на белым свеце — і ў той далёкай, не вядомай яму, Аўстрыі, і ў нас — на Віцебшчыне, на Украіне, у Карпатах.

Задаволіўшы прагу на навіны, Курловіч зусім нечакана папрасіў нас — сястру, швагра і мяне — у гасці. "Сягоння нядзелька, не прадзеца кудзелька, — весела, нараспеў загаварыў ён, а закончыў свой жарт скорагаворкай: — Што рабіць-мем, ягамосці? Мо адправімся ў гасці?" (Жарт спадабаўся мне і вось, бачыце, запомніўся). Запрашэнне здзівіла не столькі нечаканасцю, колькі тым, што было яно зроблена не па-наскаму, а на польскі манер — задужа пачціва і з паклонам.

— Бардзо прошу!

Не помню цяпер, пра што мы тады гаманілі, але ж неяк разважылі любашаўскага старажыла: і халодна, маўляў, і галодна, гасцей прасіць — самому пасіць. Ігнат Міхайлавіч аціх і, пэўна ж, пагадзіўся б з намі, калі б не мой дураслівы выбрык. Вось ужо сапраўды: молада-зелена! Захацелася паказаць, што і ты не лыкам шыты — пачаў сыпаць, як на вельмі прыдзірлівых у той час экзаменах у дывізіённай палітшколе, зазубраныя параграфы з этыкету гасцей: "Асноўнае правіла — не хадзіць у гасці без запрашэння; выхаваныя людзі заўсёды прыходзяць у строга вызначаны час — плюс-мінус пяць-дзесяць хвілін; мужчына на ўсе віды сустрэч апранае белую кашулю з гальштукам, які б адпавядаў тону гарнітура (толькі не чорным!), і цёмнага колеру чаравікі ці паўчаравікі; не прынята класці ў вонкавую кішэньку ручку, акуллары, грабянец і іншыя прадметы..."

Калі б Ігнат Міхайлавіч не палез усёй пяцярнёй у сваю яшчэ даволі густую і зусім сіваю шавялюру, не зашморгаў лапцямі пад зэдлікам, на які, нарэшце, прысеў ля парога, я, мусіць, так і не ўразумеў бы, што хапіў цераз край. Стала сорамна, хоць скрозь зямлю праваліся. (Выходзіць, праўду кажуць: сорам для памяці, што таўро для скуры — не прарастаюць ні забыццём, ні ворсам). "Ну і ляснуўся, — мала што не ў голас папракаў я сябе за няўмельства, — трэба ж так схібіць". А Курловіч тым часам, ацаніўшы мой настрой, зноў ажыў духам. Цяпер ён ужо быў няўмольны — хадзем ды хадзем. Нават са мной, па сутнасці сынам, ён гаварыў, як са сваім пагодкам — на роўных.

— Уваж просьбу браток, не ўпірайся. Колькі тут ходу таго — хвілін дваццаць, не болей. Дзяўкам маім раскажаш, што ў тых Еўропах...

На вуліцы гуляў халодны, пранізлівы вецер. Ігнат Міхайлавіч чыкільгаў паперадзе і неяк злаўчыўся зусім не правальвацца ў снег. Мы ледзьве паспывалі за ім. За чыгуначным пераездам, якраз там, дзе пачыналася вёска, ён спыніўся і гукнуў чародку дзяцей, што коўзаліся са стромы на "козліках", у лазовых рыбацкіх топтухах і санных палукашках, загадзя "навошчаных" спадыспаду каравяком.

— Гэй вы, гіцлі! Бяжыце сюды.

Дзеці паслухаліся, прыбеглі.

— Тутака жыта пасеяна, —стрымана тлумачыў ім Курловіч. — А вы топчаце яго. Хлеб топчаце, распуснікі. Месца вам наўкруга мала?..

— Мы не зналі, — апраўдваліся дзеці, — не будзем больш, дзядзька Ігнат.

Пасля гэтай мовы-размовы Курловіч доўга папракаў нейкага Мікіту, абібока і разяву, які сам не бачыць, што ў яго пад носам робіцца. І таму як бы дазволіў дзецям зрабіць на сваім надзеле коўзанку. "Што яму пад снегам зробіцца, жыту таму?" — не разумеў я роспачы Ігната Міхайлавіча. А ён усё роўна як падслухаў мае думкі.

— Дзе жыта пасеяна, там месца святое, — прамовіў дзядзька Ігнат урачыста і ў той жа час строга, як з амбону, чамусьці ўздыхнуў і ўжо цішэй дадаў: — Можна, яшчэ больш святое, чым за алтаром.

Гаварыў ён і яшчэ нешта, але, відаць, менш значнае, бо ў памяці засталіся не словы, а тая вузенькая любашаўская вуліца, па якой мы ішлі. Абапал яе ўроссып як бы прыселі невялікія хаткі, месцамі — з вуліцы, — да самых стрэх замеценых снегам. На панадворках было нязвыкла пуста — ні яблынькі, ні грушы, ні сліўкі. Вёска выглядала сіратліва і здавалася напалову распранутай.

У хаце Ігната Міхайлавіча нас сустрэлі гасцінна, як гэта рабілі некалі скрозь на Палессі: з ходу распранулі, прапанавалі месца на покуці за сталом. Толькі дачкі гаспадара, вельмі прывабныя з твару, Маня і Тамара, павітаўшыся, адразу ж сарамліва зашыліся недзе за фіранку. Колькі ні ўгаворвалі, яны так і не падышлі да стала. Расказваць, "што ў тых Еўропах", мне не было каму.

Не помню ўжо, што было тады на сталае (самагонкі, ва ўсякім разе, не было), але запомнілася, як Ігнат

Міхайлавіч прынёс круглы бохан хлеба. Ён выняў хлеб, загорнуты ў беленькі ручнік, аднекуль з-пад абразоў, асцярожна паклаў пасярод стала і сказаў гэтак жа ўрачыста, як нядаўна гаварыў на вуліцы:

— Хлеб на стол — стол прастол!

І цяпер бачу, як любоўна прыціскаюць ягонныя рукі да грудзей бохан хлеба, вузенькім, бы швайка, сцізорыкам крояць пухлякныя скібачкі духмянай сітніцы. (Гэта ж той раз упершыню давялося ўведаць, што хлеб кроіць лепш за ўсё вузенькім ножыкам: крошак амаль зусім не будзе).

...Вось яна тая вуліца, па якой вёў нас у госці Ігнат Міхайлавіч Курловіч. Яго ўжо даўно няма — пайшоў на вечны спачын самы першы і самы гаспадарлівы, як згадваюць цяпер, старшыня любашаўскага калгаса — тады, да ўз'яднання, імя Будзённага. Ды і ад вуліцы, як папраўдзе, нічога ўжо не засталася. Хіба што адно месца. Дамы, найчасцей пяцісценкі, цяпер тут і там стаяць прасторныя, з шыкоўнымі верандамі — усе, як напаказ, як лялькі. На кожным падворку — яблыневыя сады. Маладыя, дагледжаныя.

Адсюль, каб трапіць на сцежку ў жыце, пра якую ўсяго гадзіну назад вялася гаворка на пасяджэнні бюро райкома партыі, мне трэба або збочыць направа, на прасёлак, што вядзе да раённай бальніцы, або кіравацца вуліцай вышэй, да першай павароткі ў бок белакаменных дамоў-красаўчыкаў дзетсада, праўлення калгаса і выканкома Любашаўскага сельскага Савета. Там, пад самымі вокнамі, як расказваў на бюро Міхаіл Аляксеевіч Білімаў, цяперашні старшыня тутэйшага калгаса "Радзіма", і бярэ свой пачатак злашчасная сцежка.

Прыезд Міхаіла Аляксеевіча на бюро не быў асаблівай нечаканасцю. Апошнім часам такое не-не ды і здарыцца. Новы сакратар райкома мае зайздросную якасць — па неадкладных справах лічыць за лепшае гутарыць з кіраўнікамі не толькі на вока, але і ў прысутнасці ўсіх членаў бюро партыйнага камітэта. Здзівіла, перш наперш, тое, што такога пытання не было на парадку дня.

Памочнік сакратара паклікаў Білімава з прыёмнай, дзе ён, аказваецца, ужо чакаў, і паказаў рукою на крэсла ў канцы даўжэзнага паліраванага стала,

за якім звычайна разам з членамі бюро займаюць месцы кіруючыя работнікі адказных раённых служб. Білімаў павітаўся, але на крэсла не сеў — аберуч прыўзняў крэсла за спінку, бліжэй падсунуў да стала. Мы даўнавата не страчаліся, і, пэўна, таму адразу кінулася ў вочы, што старшыня прыкметна "здаў": твар пашарэў, асунуўся, на скронях выступіла сівізна, пад левым вокам раз-праз варушыцца непаслухмяны нервовы цік.

А некалі, роўна трынаццаць гадоў таму назад, гэта быў дзябёлы, ружавашчokі мужчына — "у самым саку", гаварылі пра яго. Па-сялянску моцна скроены, ён вылучаўся і зграбнасцю паходкі, і нязменным прыўзнятым настроем, і адметнай цеплынёй сінявокага позірку, і — галоўнае — глыбокім веданнем жыцця сучаснай вёскі. Сем гадоў запар мы побач садзіліся за гэты самы стол, амаль штодня калясілі па раёне, дапамагалі адзін аднаму ў рабоце — словам, жылі якраз так, як і павінны жыць рэдактар раённай газеты і начальнік упраўлення сельскай гаспадаркі райвыканкома. "Нармальна жылі", — сказаў бы на гэта Білімаў.

Расказваць усё па парадку пра Міхаіла Аляксеевіча — гэта цэлая аповесць. Калі ж гаварыць збольшага, у яго жыццёвым ланцужку ёсць нямала такіх звенняў, згадаць пра якія, думаецца, проста неабходна. Ну, напрыклад, сіроцкае дзяцінства ў невялікай вёсачцы Гет-Буда на Браншчыне. Ды не проста сіроцкае, а бяздомнае, галоднае — немцы ў вайну там усё спалілі. У школу хадзіў у Клімава — за дванаццаць кіламетраў; кожны дзень пеша — туды і назад. Таму з першага захаду паступіў у Беларускаю сельскагаспадарчую акадэмію. Пасля працаваў аграномам у Івацэвіцкім раёне, галоўным аграномам у саўгасе "Пачапаўскі" — непадалёк ад Баранавіч, а ў 1964 годзе яго вылучылі на пасаду дырэктара саўгаса "Белавежскі".

Праз шэсць гадоў ён быў рэкамендаваны начальнікам упраўлення сельскай гаспадаркі ў Ганцавічах. Багаты вопыт практычнай работы, адзначанай ордэнам "Знак Пашаны", сямігадовы партыйны стаж, многія асабістыя якасці абнадзейвалі: справіцца. І ён сапраўды прыйшоўся ўсім даспадобы. Не памылюся — усім. Яго працавітасці, дабраце шчыра,

па-людску зайздросцілі і кіраўнікі, і падначаленыя. Нават Ніна Іванаўна, жонка Міхаіла Аляксеевіча, і двое сыноў-падлеткаў ні разу не папракнулі, што ён дзень у дзень не стыкаецца на нагах, не ведае ні выхадных, ні прахадных, днюе, а часам і начуе за блізкім светам — на далёкіх сенажацях ці станах меліяратараў. Але як спорылася работа! За нейкіх сем гадоў у балота адваявалі каля дзевяці тысяч гектараў колішняй няўдобицы. Удвая павялічылася ўраджайнасць. Больш стала малака і мяса. Амаль паўсюдна (у кожнай комплекснай брыгадзе) пераабсталявалі жывёлагадоўчыя фермы, спраектавалі новыя. Адбудаваліся вёскі. Намнога заможней пачалі жыць людзі. Новая ўзнагарода начальніка сельгасупраўлення, ордэн Працоўнага Чырвонага Сцяга, — пераканаўчае сведчанне яго асабістых заслуг у абнаўленні палескай глыбінкі.

Аднойчы, калі перачытваў рэдакцыйную пошту, мяне не тое каб здзівіла — скаланула да глыбіні душы ананімнае пісьмо. Скардзіліся на Міхаіла Аляксеевіча. Пісьмо было надрукавана на машынцы і апушчана ў райцэнтры. У ім тройчы паўтаралася слова "заціскаюць". Паколькі пісьмо было адрасавана "асабіста рэдактару" і прасілі менавіта яго "ўздзейнічаць на начальніка Білімава", у той жа дзень у нас адбылася размова, не вельмі каб спакойная, але даволі памяркоўная.

— Хай сабе пішуць, — гарачыўся спачатку Білімаў. — Гэта ўжо не першая кляўза.

— Як — не першая?

— І ты, аказваецца, нічога не ведаеш? — палагаднёў, супакоіўся Міхаіл Аляксеевіч. — Я толькі нядаўна сам, як кажуць, з трэціх рук дачуўся, што такія пісьмы даўно пішуць. Але ж мне іх не паказваюць — лішні раз псаваць настрой не хочуць. Прыедуць, пашушукаюцца за маёй спіной і паедуць.

— А хто піша?

— Каб жа я ведаў.

Той раз мы спакваля абгаварылі кожнае слова з ананімкі і прыйшлі да высновы: напісана яна адукаваным чалавекам — ніводнай памылачкі ў тэксе — і сфабрыкавана з яўным намерам не толькі кінуць цень на чалавека, але і мець з гэтага нейкую карысць. Інакш навошта было ўсё ставіць з ног на

галаву. "Па загаду начальніка заціскаюць нашых хутаран, урэзалі сенажаці, хаця кожны двор штогод прадае па дзве-тры тоны мяса-ялавічыны". Праўда ў тым, што гэты "кожны двор" круглы год потайкі гадаваў па пяць-шэсць валоў (а часам і намнога больш), якіх збываў прадвеснем па самай высокай цане — да тысячы рублёў за галаву. А грамадскай рабоце, як адчэпнага, гэты самы "двор" як бы дараваў лічаныя дні. Тое ж самае і з бульбай. Пакуль мелі-ратары асушалі балоты, больш прыдатныя тарфянікі "асвойваліся" пад бульбу рознымі лаўкачамі, якія потым да самай зімы сноўдаліся вакол спіртзаводаў, пісалі ананімкі: маўляў, "зноў заціскаюць" — не прымаюць лішкаў прадукцыі.

— Нядаўна на агульным сходзе, — расказваў Білімаў, — мне падалі запіску. Прасілі, каб за кошт калгаса ўсім паставіць аднолькавыя платы ўздоўж кожнай вуліцы. "Прыгожа будуць глядзецца, па-сучаснаму". Я чалавек шчыры, сказаў вяскоўцам, што думаў. У вас, кажу, на ашчадных кніжках больш за мільён рублёў. У сельсавеце ёсць нарад на ліквідную драўніну. Вось і стаўце сабе аднолькавыя платы, добраўпарадкоўвайце вёску. Пакажыце прыклад суседзям, а мы будзем толькі вітаць ваш пачын... Каб ты пабачыў, як гэта не спадабалася...

Міхаіл Аляксеевіч зноў пачаў гарачыцца, згадваючы сваё маленства, цяжкасці першых пасляваенных гадоў, і, канечне ж, пры такім настроі мы ўжо не маглі знайсці адказаў на многія пытанні, якія непакоілі і яго, і мяне. "Адкуль у людзей з'явілася такая прага да нажывы?" Мы тройчы вярталіся да гэтага пытання, але адказу так і не знайшлі. "Хто такі ананімшчык — добразычлівец ці злоснік?" І тут нашы пункты гледжання разышліся.

Зрэшты, само жыццё мала-памалу адказвала на асобныя пытанні. Асабліва на апошняе, пра ананімшчыка. Дужэў ён даволі хутка і пачуваў сябе ніштавата на ніве беспакаранасці — нідзе, ніхто і ніколі яго не шукаў, не чапаў, а таму і рабіўся ўсё больш нахабным. Спачатку яго "допісы" прывозілі ў канвертах. Потым яны ўжо не ўмяшчаліся ў звычайны канверт, спатрэбіліся ёмістыя папкі, нават партфелі. А ён усё "ўдасканальваўся". Уваходзілі "ў моду" прыпіскі, і ён тут жа актыўна "рэагаваў" на яе.

Апошняе "пасланне" на Білімава (так яно было названа) правярала цэлая камісія. Было гэта на схіле лета 1977 года. Доўга тады, месяцы два, не сціхалі праліўныя дажджы. Заліло, здавалася, усё на свеце. Качкі плавалі ў жыцце. Увесь ураджай быў яшчэ ў полі, і для нас — і вяскоўцаў, і гараджан — не было большага клопату, чым выратаваць яго. Гэта быў час, пра які звычайна гавораць: угару зірнуць няма калі. Убіралі там, куды можна было заехаць камбайнам, залезці з касой. І вось на табе — камісія! Яна высветліла, што на зерне жнуць пасевы, якія прызначаліся на зялёную падкормку. А неабходныя ў такіх выпадках акты на перавод плошчаў у зернавую групу на дзень уборкі не былі аформлены. "Прыпіскі!" Міхаіл Аляксеевіч ніколі не хаваўся за чужую спіну. І на гэты раз усё ўзяў на сябе: вінаваты, недасачыў. У рабоце бюро, дзе абмяркоўваліся вынікі праверкі, мне ўдзельнічаць не давялося — быў на нарадзе ў Мінску, а калі прыехаў назад, Міхаіл Аляксеевіч ужо працаваў старшынёй прыгараднага калгаса "Радзіма".

Хто сёння не ведае, што гэта такое — прыгарадны калгас? Рабочыя рукі тут на вагу золата. Усё ж новы старшыня здолеў без лішняй мітусні разумна спланаваць працу сваіх, як цяпер гавораць, вытворчых падраздзяленняў. І ўсё рабілася хутка, зладжана. І на полі, і на фермах, і на будаўнічых пляцоўках — скрозь. Невялічкі драўляны пастаменцік, спецыяльна змайстраваны для раённых пераходных Чырвоных сцягоў за выкананне вытворчых праграм раслінаводства, жывёлагадоўлі і будаўніцтва, ніколі не пуставаў у кабінёце старшыні праўлення. Зрабілі пастаменцік на пяць вочак-адтулін, а праз два гады шкадавалі: не разлічылі — узнагарод атрымалі больш, чым прызапасілі месца.

Жыццё часта параўноўваюць з дарогай. Не будзем пярэчыць: хай сабе — дарога дык дарога. Чалавек мосціць яе ў аднолькавай меры і з прадбачлівасці, і з нечаканасцей. Асабліва хлебароб. Год на год у яго мала калі прыпадае. Адвечная ісціна: хаця ў полі і не коўзка, але ў любы момант ёсць дзе паслізнуцца. Балюча, крыўдна зрабіць гэта не па сваёй віне. Ах, як крыўдна!..

Такое здарылася на пачатку лета 1982 года. Ноччу восьмага і адзінаццатага чэрвеня па разлогах Палесся

прайшоўся страшны прымаразак — ад трох да пяці градусаў. У Любашаве загінулі амаль усе пасевы азімых, бульбы, травы. Дзён праз колькі я доўга шукаў Білімава. Знайшоў на полі і жахнуўся: учарнеў чалавек. Спрабаваў развесяліць, а ён і гаварыць не даўся. Пазней расказваў, што не мог заснуць двое сутак: усё меркаваў ды прыкідваў, як і чым перасяваць азімы палетак, ці акрыяюць яравыя гоні?

У такой больш чым незайздроснай сітуацыі надзвычай важна адно — не разгубіцца, не пасаваць, якой бы жорсткай нечаканасць ні была. І ў Любашаве не разгубіліся. Па зярнятку сабралі рэшту азімых, дзе яны — паблізу ад пералескаў — трошкі ацалелі. Якраз хапіла на азімы засевак. Пасеялі. Радаваліся. Неяк на золку (менавіта ў гэты час пачынаецца працоўны дзень старшыні) зірнуў Білімаў у акно канторы і вачам сваім не паверыў: засеяным полем напасткі, як нічога і не было, ішлі людзі. Купкамі, чалавек па пяць-сем. Не стрываў, выскачыў насустрач. "Братка! — крыкнуў, што меў моцы, пярэдняму. — Што ты робіш! Тут хлеб пасеяны. Хіба не бачыш?" Пярэдні спыніўся, нахабна ўхмыльнуўся. Выгукнуў таксама моцна, са здзекам: "Чаго крычыш, дзядзя? Людзей разбудзіш. Усёк ці не?" І тут жа, каб яшчэ раз абразіць, адкалупнуў зіхатлівым, як люстэрачка, наском чаравіка пульхны суглінак, падкінуў уверх, хіхікаючы: "На работу спазняемся — ясна, дзядзя?" Білімаў толькі і паспеў сказаць услед гэтым людзям: "Ужо спазніліся".

Што ні рабілі пасля! Капалі канаўкі, на ўзмежках да слупкоў прымацавалі фанерныя шыльдачкі — "Не тапчыце пасевы", "Беражыце хлеб". Дзяжурылі. Саромілі пракожых: "Людцы добрыя, што вы робіце!" Двойчы нанова засявалі сцежку — не дапамагло. Тады Ніна Аляксандраўна Кудравец, старшыня выканкома Любашаўскага сельскага Савета, вырашыла прыняць катэгарычныя меры. "Ужыла ўладу", — панеслі пра яе па завуголлі. Спіс аштрафаваных рос з кожным днём. Але і гэта не падзейнічала. Часам здавалася, што сцежку не топчуць, а знарок зацята трамбуюць. Па ёй пачалі ўжо снаваць веласіпеды, матаролеры, матацыклы. І тут зноў не стрываў старшыня, загадаў замест ранейшых, жывасілам вырваных уначы шыльдачак напісаць новую — "Хлеб

топчуць толькі свінні". Вось тут і пайшло-паехала. Зноў спатрэбіліся ёмістыя папкі для чарговых "пасланняў". Пра сцэжку ў жыце ў ананімках нічога не гаварылася. Вышукваліся больш важкія "аргументы". А дзе іх возьмеш, калі няма? У ход пайшлі падтасоўка фактаў, "ліпа". Усё па прынцыпу закарэзлых "ліпаробаў": "Кідай цень на божаы дзень: у засені, як вядзецца, лягчэй дыхаецца і живецца".

...Білімаў маўкліва выслухоўваў заўвагі першага сакратара, раз-пораз ківаючы галавой у знак згоды. Сапраўды, яму трэба быць больш стрыманым, "узяць сябе ў рукі", не даваць розным там прайдзісветам ганьбіць сваё імя. Зрабіць гэта нялёгка — "На чужы рот гузік не прышыеш". Але ж у яго руках вялікая сіла — актыў. Адных спецыялістаў на пальцах не пералічыш. Няўжо механік ці інжынер калгаса не змаглі б справіцца з п'яным трактарыстам, што старшыні самому прыйшлося сілком садзіць Мішку Страха ў машыну, адвозіць у міліцыю.

— Маглі б, канечне, — уздыхнуў Міхаіл Аляксеевіч і першы раз усміхнуўся. — Толькі мне яго і ў міліцыі самому давялося з плота здымаць, каб не ўцёк.

Было відаць, што гаворка канчаецца, і ў яе карысці ніхто не сумняваецца. Яшчэ б! Першы сакратар сам доўгі час працаваў старшынёй калгаса, начальнікам сельгасупраўлення, старшынёй райвыканкома. Вопыту яму не пазычаць. І раптам — пытанне:

— Хто хоча выказацца, таварышы? Пра сцэжку ў жыце, пра ўсё, аб чым мы тут гаварылі.

Цікава. А для мяне, журналіста, асабліва цікава. Ёсць жа пра што гаварыць. Колькі такіх "сцежак" і бачных, і нябачных — сустракаем мы ў жыцці. Вунь на кансервавым камбінаце нядаўна выяўлена нястача тары на сто пяцьдзесят тысяч рублёў. Тара — гэта слоікі па два і тры літры. Яны, гэтыя слоікі, без прыгляду ляжалі на двары. Якую ж можна было вытаптаць сцэжку, каб вынесці з камбіната, прынамсі, пяць пульманаў шклатары! Між тым, ніхто яе не заўважыў... Былі, праўда, і такія, з дазволу сказаць, сцежкі, якія ўсе бачылі. А вось хто іх рабіў — і сёння застаецца загадкай. Неяк уранні, ідучы на работу, гараджане спыніліся каля хлебазавода, дзівіліся. Ад высокага плота гэтага прадпрыемства на

паўквартала бялеў вузенькі паясок-сцежачка са звычайнага цукру. Так і не знайшлі, каго гэта, нячыстага на руку, цвічок у плоце хацеў было вывесці на чыстую ваду...

А колькі — на гэты раз ужо не сцежак, а цэлых дарог — робіцца апошнім часам аўтамашынамі? Кажуць, гэта не падаецца ўліку. Затое ёсць другі ўлік: за адзін год у наваколлі нашага райцэнтра было затрымана 214 аўтамашын, прычым 172 шафёры пазбаўлены вадзіцельскіх правоў — былі, як цяпер прынята гаварыць, "у нецвярозым стане", а папросту — на нулявым падпітку: за руль яны яшчэ трымаліся, на нагах жа трымацца ўжо не маглі.

Цікава: хто выступіць першым? Ну! Цішыня. Шоргаюць скураныя папкі на паліраваным сталі. Папраўляюцца (без дай прычыны) акулеры на маладых тварах, якім вельмі ж пасуюць і шыкоўныя, дарагія гарнітуры, і серабрыстыя пагоны з паралельнымі прасветамі і вялікімі зоркамі на іх, і акаймаваныя золатам са шчытом і мячом. Ціха. Усе думаюць. Усе... Неспадзеўкі згадваецца мінулая ноч. Да самай раніцы чыйсьці п'яны голас настойліва клікаў рэдактара да тэлефона, абражаў жонку, дзяцей, а ў завяршэнне, перасыпаючы кожнае другое слова лаянкай, абяцаў "шпурнуць пару пляшак з-пад "чарніла" ў акно", "прывезці дохлага парсючка" і "спаласнуць ганак бярозавым сокам". А тут такая ціша. Такая ціша!

Голас першага сакратара рашучы і строгі:

— Што ж. Думайце, людзі, думайце. Добранька падумайце.

...Вось яна, тая самая сцежка. Нарэшце-такі дапая да яе. Цяпер бы ўгледзець каго-небудзь на ёй, зірнуць у вочы нахабніку. Аднак наўкола ні душы. Пастаю. Пачакаю.

Адсюль, з прасёлка, да Любашава рукой падаць. Ёсць туды і яшчэ адна добра наезджаная дарога. Вядзе яна ад гарадской бальніцы ў канец вясковай вуліцы. Сцежка, ля якой стаю, — гэта ўжо трэці шлях у вёску. На ім, падлічылі, пешаход выгадвае... дзве хвіліны. Усяго дзве. А як вымераць страты? Аб гэтым трошкі пазней, бо ад кансервавага камбіната шывуюць у мой бок дзве маладзіцы. Рослыя, модна апранутыя. І — спяшаюцца. Значыць, недарма стаю.

На лаўца, як той казаў... Толькі што гэта? Збочваюць на добра наезджаную дарогу. Пазналі, ці што? Відаць, лепш за ўсё сысці на абочыну, як найдалей ад сцежкі. Хай думаюць: прагульваецца чалавек падвечар. І толькі.

На супрацьлеглым баку поля, якраз насупраць канторы калгаса, паказалася жывая постаць. Смыкнулася сюды-туды і, нарэшце-такі, рушыла. Мужчына. У капелюшы. Крочыць нетаропка, нага за нагу. Дразніць цікаўнасць: хто? Ведаю ў вёсцы, мабыць, кожнага другога ў твар. Ды хто б там ні быў! Больш нават не зірну ў яго бок. Ісці па тым жа ўзмежку цяпер гразкавата — ног не павалачэш, адзін тут шлях —сцежка. На ёй і стрэну. Нідзе не дзенецца.

Ліха яго ведае, пра што думае той, у капелюшы, а ў мяне па-ранейшаму не выходзіць з галавы шчырая размова ў бюро партыйнага камітэта, якая адбылася пазней, калі Білімаў, адвітаўшыся, паехаў. Сапраўды, ці не залішне спакойныя мы бываем, назіраючы розныя "перакосы" ў нашым жыцці? Адмахваемся ад ананімшыкаў: дробязь — хай пішуць. А як таму, на каго пішуць? Характары людзей, жартуюць на вёсцы, не бэзавыя букеты, дзе сярод мільёна кветак наўрад ці знойдзеш адну з пяццю ці трыма пялёсткамі. Гэта ж людзі. Чалавекі. І кожны з іх — новае суквецце. Паклёп не пчолка, якая не пакідае слядоў. Нават самы бяскрыўдны нагадвае не што іншае, як падэшву, — тупую, бяздумную, абыякавую да таго, куды ёю ступяць. Паспрабуй ацалець, не страціць свежасці, прывабнасці (чытай: добрага настрою), калі такія "падэшвы" адна за адной пачнуць шастаць любое суквецце... Што ні кажыце, дастаецца апошнім часам і старшыням калгасаў, і дырэктарам саўгасаў. Кожны раз, калі давядзецца дзень-другі "пабыць ценом" гэтых людзей, дзівішся іх цягавітасці. Гэта ж трэба! Дзень у дзень, ад цямна і да цямна круцяцца яны, да скону адданыя зямлі, у такім коле, пра якое вавёрцы і не снілася. І як прыемна, як радасна бачыць набытак зямлі-карміцелькі. Ён неацэнны. І не менш велічны, чым самыя заслужаныя помнікі... Зрэшты, чуў нядаўна, як раскажвалі невялічкую прытчу, дзе таксама згадваецца пра помнік. Змест яе няхітры, кораценька — такі. Казяўка скардзілася льву. Непадалёку ад яе жытла будуюцца помнік. Прыгожы.

Мармуровы. Гладзенькі — як сподачак, казалася яна. А вось падмурак лайдакі-будаўнікі, "каб ім рукі адсохлі", зрабілі з нячэсанага каменю. Груба! Неахайна! Пакуль дабярэшся да гладзенькага мармуру, можна без ног застацца. Ці ж гэта дзела? Леў вырашыў сам праверыць скаргу. У акружэнні цэлай свету ён адправіўся на месца будоўлі. Помнік напраўду аказаўся прыгожым. Высокі падмурак з нячэсанага каменю рабіў усё збудаванне яшчэ больш строгім і велічным. Гэта асабліва спадабалася льву. Ён ажно пачухаў за вухам. Потым моўчкі міргнуў нейкай птушцы-працаўніцы, што кружылася каля свету, — разбярыся, маўляў, са скаргніцай, чаго яна тут швэндаецца. Разумны ўсё-такі быў леў!..

— Я так і думаў! — пазнаю ззаду голас Білімава. — Ведаў, што ты прыйдзеш сюды.

— Адкуль ведаў?

— Нутром чуў.

Міхаіл Аляксеевіч важна ступае па гразкім узмежку, папраўляе капялюш, усміхаецца. Ён не ўмее хаваць радасць, і яна свеціцца ў яго вачах, адчуваецца ў поціску рукі. Згадваем сёе-тое. Для блізіру смяёмся. Толькі хіба гэта смех! Падробка! Калі б хто-небудзь збоку пацікаваў за намі, пэўна ж, прыкмеціў бы, што пачуваем мы сябе абое ніякавата. Асабліва Білімаў. І не без падстаў: скардзяцца на старшыню. Здаецца, быў ужо час і прывыкнуць. Ага, паспрабуй прывыкні. Гэта на палігоне да выстралаў прывыкаюць. А тут, на вёсцы, на самы далёкі гром азіраюцца. Старшыня ж бы той громаадвод: дзе што ні стукне-грукне — кожны разрад (і мілы, і вялікі) праз яго праходзіць. І чаму гэта мы не страхуем яго ад розных непрыемнасцей? Нядаўна на справаздачна-выбарным сходзе, дзе Міхаіла Аляксеевіча зноў аднагалосна абралі старшынёй праўлення калгаса, адна старая жанчына крычала ў зале: "Берагчы яго, людзі, нада! Не зялезны ён!" Вось іменна — не жалезны!

— Скажы, Аляксеевіч, як цяпер, пасля "сутак", твой Мішка Страх пажывае? — пытаюся ў Білімава.

— Што ты! Як шаўковы ходзіць. Лічы, лепшы трактарыст у калгасе. За дваіх робіць. Кватэру новую нядаўна атрымаў. Дачку ў дзетсад прызначылі...

Радуюцца старшыня. І мне таксама радасна.

— А ты што — пісаць будзеш? — насцярожваецца Міхаіл Аляксеевіч, згледзеўшы ў маіх руках блакнот.

— Думаю напісаць.

— Толькі не трэба мудрагеліць. А то вы цяпер як напішаце, дык без слоўніка не разбярэш. Просценька напішы. І прычэсваць нічога не ўздумай. Як захацаца прычасаць, лепш кропку пастаў.

Усё ж кропку ставіць ранавата. Па дзвюх прычынах.

Па-першае, не назваў "першапраходцаў" з той сцежкі ў жыце. Шкада, што спіс гэты занадта доўгі — на дзве старонкі.

Па-другое, спецыялісты сельгасупраўлення падлічылі: на сцежцы ўтаптана ў зямлю больш за тысячу буханак хлеба. Божа мой, больш за тысячу буханак! Што б сказалі пра нас абаронцы блакаднага Ленінграда? Страшна падумаць. Як сказаў бы Ігнат Міхайлавіч Курловіч, той, што рэзаў тонкім сцізорыкам выняты з палатнянай абгорткі пасляваенны бохан? Розуму недаступна. І — недаравальна ўсім нам! Няўжо мы такія багатыя, каб спакойна глуміцца над Яго Вялікасцю Хлебам? Няўжо мы такія блізарукія, каб не бачыць тых "сцежак", на якіх транжырыцца Усенародны Здабытак?

Думайце, людзі, думайце.